

Woyno, Jacek

Z dziejów Polskiej Organizacji Wojskowej na Podlasiu (1914-1918)

Szkice Podlaskie 7, 71-81

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Woyno (Warszawa)

Z dziejów Polskiej Organizacji Wojskowej na Podlasiu (1914 - 1918)

Polska Organizacja Wojskowa (POW) będąca tajną piłsudczykowską organizacją wojskową powstała w Warszawie na przełomie października i listopada 1914 r. w wyniku połączenia Polskich Drużyn Strzeleckich i Związku Strzeleckiego na terenach Królestwa Polskiego zajętych przez wojska rosyjskie. Stopniowo POW rozszerzyła swój zasięg na cały zabór rosyjski, Galicję, ośrodki polskie w Rosji i częściowo na zabór niemiecki. Celem tej organizacji było wojskowe szkolenie ludzi i przygotowanie technicznych środków do zbrojnej walki o niepodległość Polski. Za największego wroga, z którym przede wszystkim należało walczyć uznano Rosję.¹

Na czele organizacji stała funkcjonująca w Warszawie Komenda Naczelna, a podlegały jej powstające stopniowo w terenie komendy okręgowe. Już w listopadzie 1914 roku przysłano do Siedlec z komendy warszawskiej Bogusława Miedzińskiego (ps. „Andrzej Świtek”, „Stanisław Zaleski”) z zadaniem utworzenia Komendy Okręgu III Siedleckiego POW. Okręg III POW funkcjonował już w sierpniu 1915 roku, a więc w momencie zajęcia Siedlec przez Niemców i włączenia ich do inspekcji etapowej „Bug”.² Rozkazem L: 3 z 1915 roku Komendy Naczelnej do komend okręgowych i miejscowych Komenda Okręgu Siedleckiego otrzymała nową numerację i nosiła odtąd nazwę Komenda Okręgu IX. Obejmowała ona gubernię siedlecką bez powiatu garwolińskiego. Dokonano wówczas również podziału Okręgu na obwody. Podział ten przedstawia tabela 1.³

Tabela 1

Numery i siedziby komend obwodowych	Okres funkcjonowania			
	1916	1917	październik 1918	listopad 1918
	1. Siedlce	1. Siedlce	1. Siedlce	1. Siedlce (powiat)
	2. Łuków	2. Łuków	2. Łuków	2. Siedlce (miasto)
	3. Sokołów	3. Sokołów	3. Radzyń	3. Łuków

¹ A. Bełcikowska, *Polska Organizacja Wojskowa. Zarys dziejów*, Warszawa 1939, s. 7-8.

² P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918 - 1939*, [w:] *Siedlce 1448 - 1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, Siedlce 1996, pr. zbior. pod red. E. Kospath-Pawłowskiego, s. 69.

³ *Spis polskich organizacji wojskowych przedwojennych i formacji z wojny światowej (1904 - 1921)*, Warszawa 1937, s. 271. Maszynopis przechowywany w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego (dalej: CAW).

4. Radzyń (nie działał)		4. Sokołów	4. Radzyń
5. Biała (nie działał)	5 Biała	5. Węgrów	5. Sokołów
6. Konstantynów (nie działał)	6. Węgrów	6. Sarnaki	6. Węgrów
			7. Sarnaki

Jak widać z powyższego zestawienia w skład okręgu wchodziło kilka Obwodów, których granice pokrywały się z granicami powiatów. Te ostatnie zaś podzielone były na Komendy Miejscowe (lokalne), którym z kolei podporządkowane były punkty organizacyjne. Cały więc obszar byłej rosyjskiej guberni siedleckiej pokryty został gęstą siecią organizacyjną.

Niestety dokładniejsze informacje posiadamy tylko odnośnie struktury organizacyjnej Obwodu 1 w Siedlcach i 2 w Łukowie w lutym 1917 roku. Przedstawia ją tabela 2.⁵

Tabela 2

Obwody	Komendy lokalne	Punkty organizacyjne
1. Siedlce	Siedlce	Stok Lacki, Żabokliki, Golice
	Wiśniew	Wiśniew, Sołdy, Tchórzew
	Czuryły	Zbuczyn, Grodzisk, Krzymosze, Wielgórz, Olędy, Rzązew
	Emilianówka	Kisielany, Niwiski, Olszyc
	Kotuń	Zofinów, Kępa, Koszewnica, Jagodne, Rossosz
	Gałki	Gałki, Krześlin, Rzeszotków, Chojeczno, Gołębiówka, Proczew
	Opole	Stawiski, Piotrowicze, Chojeczno, Wólka, Iganie
2. Łuków	Łuków	Zalesie, Sięciaszka
	Stoczek	Mizdry, Zdruzczyny, Zgórznica, Dębek, Wola Kisielska
	Serokomla	Bronisławów, Wola Serokomska, Bielany, Zakępie, Józefów, Wola Chomejowa
	Dębica	Nurzyna, Świercze, Brzozawica, Zaolszynie, Celiny, Zamby, Suleje, Popławy
	Ciężkie	Władysławów, Sobala, Świdry, Ulan, Marianów
	Wesołówka	Czerśl, Kujawy, Tuchowicz, Kossuty, Jeleniec, Niedźwiadka, Jedlanka, Ania, Kij, Gozd
	Wróblina Nowa	Stanin Nowy, Ruda, Finkówka, Anielin, Radoryż

Komendantami Siedleckiego Okręgu POW byli kolejno: kpt. Henryk „Krok” - Paszkowski (od listopada 1915 r.), por. Stanisław Hempel (od stycznia 1916 r.), ppor. Artur Maruszewski ps. „Jan Sosnowski”, por. Karol

⁴ W. Horyd-Przerwic, *POW na ziemiach byłej Kongresówki*, Strzelec 1934, nr 45 z 11 listopada, s. 13.

⁵ *Spis polskich organizacji ...*, s. 272 - 273.

Wędołowski, Stefan Pióro ps. „Sęp” oraz kpt. Władysław Horyd ps. „Prze-
rwic”.⁶

Komenda Okręgu została również poszerzona o odpowiednie służby, analogiczne do służb funkcjonujących w regularnych oddziałach wojskowych tj. służbę łączności, służbę sanitarną i służbę finansową.

W pierwszych miesiącach 1916 roku w oparciu o własną strukturę organizacyjną powstała poczta peowiacka docierająca do wszystkich placówek terenowych. Aktywnie przez cały czas pracował na tym polu siedlecki Oddział Żeński POW z komendantką Śłużkowską na czele. Liczne kurierki jeździły z rozkazami i „bibułą” z Komendy Naczelnej do Komendy Okręgu i komend obwodowych.⁷ Stale współpracowała z peowiakami, założona w listopadzie 1915 roku w Siedlcach, Liga Kobiet Pogotowia Wojennego z przewodniczącą dr Marią Rytel, prowadząc razem z nimi działalność kulturalno-oświatową na terenie miasta i pobliskich wsi. Członkinie Ligi organizowały także „gwiazdkę” i „święcone” dla peowiaków. Oficjalna działalność siedleckiego Koła Ligi została zawieszona przez okupacyjne władze niemieckie w grudniu 1917 roku po odmowie złożenia przez legionistów przysięgi na wierność państwu centralnym. Koło kontynuowało jednak swoje prace przechodząc do działalności niejawnej o charakterze podziemnym.⁸

Najbardziej spektakularną była działalność oddziałów lotnych POW, występujących początkowo pod nazwą „Oddziałów Lotnych Wojsk Polskich”, które otrzymywały zadania niezwykle trudne, bo wymagające odwagi, zimnej krwi, przytomności umysłu i nieprzeciętnych zalet żołnierskich. Komendę nad siedleckim okręgowym oddziałem lotnym objął Józef Korczak.⁹ Dziełem tego właśnie oddziału było wysadzenie mostu pod Brześciem Litewskim w 1914 roku i pod Białą Siedlecką w maju 1915 roku. Oddział ten przyczynił się ponadto do stałej dezorganizacji połączeń telefonicznych i telegraficznych, organizował zamachy na urzędy, niszczył dokumenty i listy poborowych.¹⁰

Jednak większość wysiłków organizacyjnych POW koncentrowało się wokół gromadzenia i przygotowywania ochotników, którzy w odpowiedniej chwili wstąpić mieli do mającej powstać w przyszłości regularnej armii polskiej. Taki kierunek prac wysuwał na pierwszy plan zajęcia szkoleniowe. Program szkoleniowy POW oparty był na wzorach galicyjskich organizacji

⁶ P. Matusak, A. Winter, *Siedlce ...*, s. 69.

⁷ J. Bartelde Weydenthal, H. Stattlerówna, *Oddział Żeński POW*, [w:] *Służba ojczyźnie. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1915 - 1918*, Warszawa 1929, s. 83 - 84; M. Jaxa-Kwiatkowska (Ella), *Oddział Żeński POW*, [w:] *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910 - 1915*, Warszawa 1927, s.207.

⁸ A. Kuć-Staniszevska, *Wspomnienia z okupacji niemieckiej 1915 - 1918*, Warszawa 1936, s. 169.

⁹ W. Brzozowski, *Oddział Lotny Wojsk Polskich (1914 - 1915)*, *Niepodległość 1939*, t. 19, s. 339.

¹⁰ W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905 - 1918*, Warszawa 1931, s. 112 - 113.

strzeleckich. Najniższy szczebel szkolenia - szkoła żołnierska kształtowała elementarne umiejętności wojskowe. Ochotników zapoznawano z typowymi karabinami używanymi przez armie zaborcze oraz przerabiano z nimi wybrane zagadnienia musztry indywidualnej, zaś niektóre ćwiczenia wykonywano w ramach sekcji i plutonów. Na terenie okręgu działała szkoła realizująca z powodzeniem powyższe cele. Jej regulamin przewidywał przeprowadzanie całodniowych zajęć z zakresu podstawowego szkolenia rekruckiego. W trakcie trwania kursu trzykrotnie odbywano również ćwiczenia nocne.¹¹ Z zachowanych akt wynika, że kadra szkoły żołnierskiej IX Okręgu POW liczyła 23 osoby. Nie udało się jednak ustalić liczby uczestniczących w jej zajęciach peowiaków.¹²

Cykl zajęć składających się na szkołę żołnierską kończył specjalny egzamin. Uczniowie zdający go z oceną dobrą lub dostateczną przechodzili do szkoły podoficerskiej, której celem było wykształcenie niższych szarż podoficerskich. Do szkoły podoficerskiej przyjmowani byli też wszyscy nowo wstępujący członkowie organizacji, którzy ukończyli 17 lat (na wsiach) i 18 (w miastach). Powinni posiadać biegłą umiejętność czytania i pisania. Program szkoły obejmował 40 godzin ćwiczeń i 10 godzin pogadanek na kursie wstępnym oraz 126 godzin zajęć na kursie normalnym. Najwięcej uwagi zwracano na: musztrę formalną i bojową (do szczebla kompanii), ćwiczenia z zakresu służby wartowniczej i budowy umocnień polowych, orientowanie się w terenie, sporządzanie pobieżnych szkiców, naukę czytania map, wiadomości o broni, zagadnienia związane z organizacją kompanii piechoty, naukę posługiwania się przynajmniej jednym modelem karabinu piechoty oraz ogólne wiadomości o technicznych środkach walki.¹³ W roku 1917 przez szkołę podoficerską w Siedlcach przeszło 151 osób.¹⁴ Ogółem w okręgu zorganizowano 4 kursy w zakresie szkolenia rekruckiego i podoficerskiego.¹⁵

W lipcu 1917 roku, na tydzień przed internowaniem w Magdeburgu Józefa Piłsudskiego i Kazimierza Sosnkowskiego niemieccy okupanci zaczęli aresztowania wybitniejszych peowiaków oraz legionistów oddelegowanych do pracy w POW. Los taki przypadł w udziale m.in. komendantowi grupy B Okręgu IX (powiaty: łukowski, biały, konstantynowski i włodawski) Zenonowi Łopuskiemu ps. „Kmicic” wraz z częścią podległych im instruktorów: Stefanem Zdanowskim, „Świttem” - Kozłowskim, „Pługiem” - Lewandowskim i Tadeuszem Nowińskim. Zostali oni przewiezieni do Hanoweru, a stamtąd do obozu internowanych Celle-Schloss, a następnie do Holzmünden w Zagłębiu Wezery, na pograniczu Brunszwiku i Westfalii, gdzie

¹¹ Regulamin szkoły żołnierskiej siedleckiego okręgu POW z 13.10.1916 r. CAW, Zespół akt POW (dalej: POW), 414.

¹² Tamże, Wykaz personelu szkoły żołnierskiej IX Okręgu POW (same pseudonimy).

¹³ Tamże, Instrukcja dla Szkoły Podoficerskiej POW w okręgu siedleckim.

¹⁴ CAW, Zespół akt Wojskowego Biura Historycznego (dalej: WBH), I.341.1.419, k. 178.

¹⁵ P. Matusak, A. Winter, *Siedlce ...*, s. 69.

przebywali do września 1918 roku.¹⁶ Największe aresztowania czynnych członków POW na terenie Podlasia nastąpiły w połowie czerwca 1918 roku, a więc w chwili, gdy ofensywa wojsk niemieckich na froncie zachodnim osiągnęła największe rozmiary i najkorzystniejsze rezultaty. Wtedy to właśnie na terenie Siedlec aresztowano podczas przeprowadzania ćwiczeń praktycznych w obchodzeniu się z bronią komendanta Obwodu Siedleckiego „Sępa” - Maniewiczza, człowieka posiadające wspaniałą opinię w Komendzie Naczelnej POW. Z chwilą jego aresztowania zmieniono zdekonspirowane lokale, zarówno Komendy Okręgu jak również komend lokalnych i punktów organizacyjnych. Posunięcie to nie zapobiegło dalszym aresztowaniom. Aresztowani i osadzeni w siedleckim więzieniu zostali wkrótce: komendant okręgu Władysław „Przerwic” - Horyd, instruktor komendy okręgu Henryk „Wolski” - Picheta i komendant miejscowy w Czuryłach Czajkowski. Jednocześnie podczas rewizji przeprowadzonej w Czuryłach władze niemieckie wykryły 10 karabinów. Wszystkich aresztowanych rozmieszczono w pojedynczych celach, co zapobiegło komunikowaniu się ich między sobą. Jednak po pewnym czasie Władysław Horyd odnalazł drogę, za pomocą której udało się mu nawiązać łączność z aresztowanymi i pozostającymi na wolności członkami organizacji. Wszyscy uwięzieni przyjęli taktykę nie przyznawania się do znajomości z Maniewiczzem i twierdzili, że jest to człowiek niepoczytalny. Organizacja ocalała tylko dzięki szybkiemu zorientowaniu się w sytuacji przez pozostałych członków POW i zmianach dokonanych w strukturach konspiracyjnych.¹⁷

31 października 1918 roku przeprowadzona została reorganizacja struktur Komendy Naczelnej 1 POW obejmującej zasięgiem swojego działania całą Kongresówkę. Wprowadzono nowy podział i numerację okręgów - dotychczasowy Okręg IX otrzymał nową numerację stając się odtąd jak na początku swojego istnienia, Okręgiem III POW.¹⁸ Niewiele wcześniej powstał z części wschodnich powiatów dawnego Okręgu IX nowy Okręg X - Podlasie (występujący również pod numerem IXa). Jego podstawą terytorialną były dwa obwody - Biała i Konstantynów oraz część radzyńskiego, podzielona na mniejsze obwody. Ponadto włączono do tego nowego okręgu Białystok, Bielsk i Włodawę, które utworzyły kilka nowych obwodów. Dokładne rozgraniczenie terytorialne jest trudne do ustalenia z powodu braku materiałów.

Po raz pierwszy wzmiankę o okręgu IX a - Podlasie spotykamy dnia 15 lipca 1918 roku. Raport nadesłany przez Komendę Naczelną 1 do Komendy Głównej nie bierze pod uwagę Okręgu IX a, gdyż praca w nim nie była scentralizowana, a większość jego ogniw pracowała jedynie dorywczo. W dniu 12 sierpnia 1918 roku w ogólnej tabeli zestawień okręgów i obwo-

¹⁶ Z. Kmicic-Łopuski, *Nieco o pilsudczykach internowanych w obozie w Holzmünden*, [w:] *Za kratami więzień i drutami obozów*, T. 1, Warszawa 1931, s. 93 - 96.

¹⁷ W. Przerwic-Horyd, *Więzienie w Siedlcach. (Ze wspomnień Komendanta III Okręgu POW)*, [w:] *Za kratami więzień i drutami obozów*, T. 1, Warszawa 1931, s. 126 - 129.

¹⁸ CAW, WBH, I.341.1.419, k. 95 - 96; *Encyklopedia Wojskowa* pod red. O. Laskowskiego, t. III, Warszawa 1937, s. 647.

dów nie podano Podlasia istniejącego już jako okręg samodzielny. Zasadniczą zmianę wprowadziło wydzielenie z Okręgu IX - Siedlce Obwodu Białskiego, na terenie którego działała Komenda Etapowa. Równocześnie z Obwodem Białskim odszedł nie obsadzony dotąd obwód konstantynowski i część radzyńskiego.

Z tych wydzielonych części powstały prawdopodobnie następujące obwody nowego Okręgu - Podlasie:

Obwód 1 - Łosice	Obwód 4 - Biała
Obwód 2 - Konstantynów	Obwód 5 - Parczew
Obwód 3 - Janów	

Komenda Okręgu zaczęła się organizować w październiku 1918 roku. Działali tu już 14 października: komendant - mjr Aleksander Narbut-Łuczyński, adiutant - pchor. POW Wiktor Tomir Drymmer, oficer werbunkowy - ppor. Libicki, oficer techniczny - chor. Smyczek, lekarz - kpt. dr Stefanowski. Według projektu przewidywano funkcjonowanie w okręgu 11 obwodów.

Ostatecznie organizacja Okręgu IX a (X) - Podlasie w dniu 11 października 1918 roku wyglądała następująco:¹⁹

Obwód 1 - Łosice	Obwód 7 - Siemiatycze
Obwód 2 - Konstantynów	Obwód 8 - Drohiczyn
Obwód 3 - Janów	Obwód 9 - Białystok
Obwód 4 - Biała	Obwód 10 - Bielsk
Obwód 5 - Włodawa	Obwód 11 - Mielnik
Obwód 6 - Parczew	

Okręg Podlasie obejmujący teren tzw. Etapów Bugu (Ettapen - Inspektion Bug) choć znajdował się pod okupacją niemiecką, nie należał do General-Gubernatorstwa Warszawskiego. Był to obszar tyłowy, podlegający dowództwu Armii Wschodniej. Dowództwo Etapów mieściło się w Białej Podlaskiej.²⁰

Mimo ciężkich warunków, w jakich znajdował się ten nowopowstały okręg, praca niepodległościowa prowadzona na jego terenie dała bardzo dobre wyniki. Choć początkowo dało się zwerbować w szeregi POW 495 ludzi, to jednak mimo znacznego opóźnienia w pracach organizacyjnych i mimo braku odpowiednich przygotowań udało się z obszaru objętego działalnością Okręgu Podlasie sformować w grudniu 1918 roku 11 regularnych kompanii, które weszły w skład powstającego właśnie Wojska Polskiego.²¹

Równie dynamicznie pod względem stanu liczebnego rozwijał się nadal, mimo wielu trudności siedlecki, III Okręg POW. Największy rozwój organizacji datuje się na lipiec 1917 roku przy stanie 912 ludzi. Po kryzysie przysięgowym w sierpniu 1917 roku i silnych represjach władz okupacyjnych (uwięziono i zesłano do obozów koncentracyjnych p.o. komendanta

¹⁹ *Spis polskich organizacji ...*, s. 289.

²⁰ P. Łossowski, *Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 roku*, Warszawa 1986, s. 206.

²¹ *Spis polskich organizacji ...*, s. 289.

Okręgu Stefana Pióro oraz kilku komendantów obwodów i instruktorów) praca w Okręgu została na pewien czas zahamowana. Powolna restytucja organizacji następuje od września 1917 roku. Stan liczebny w grudniu tegoż roku wynosił 503 ludzi. W roku 1918 rozwój organizacji nabiera dynamiki, szczególnie na terenie etapów „Ober-Ostu”.²²

Latem 1918 roku, gdy wystąpiły ponowne silne represje ze strony władz niemieckich (wspomniane już aresztowanie i uwięzienie komendanta okręgu Władysława Horyda i kilku instruktorów) - praca organizacyjna na terenie Okręgu jakkolwiek zahamowana nadal się rozwijała. Stan taki trwał do momentu rozbrojenia okupantów.

Najwyższa znana liczba osób, które przeszły przez szeregi POW na terenie Podlasia do listopada 1918 roku wynosiła razem 1407 ludzi, w tym 26 kobiet.²³

Przełomowym momentem w działalności POW był październik 1918 roku, kiedy w związku z klęską państw centralnych dokonano jej mobilizacji na terytorium Królestwa okupowanym przez Austro-Węgry i w zaborze austriackim, a w listopadzie na terytorium okupowanym przez Niemcy.²⁴

6 listopada 1918 roku Komenda naczelną (Główna) POW wydała specjalną „Instrukcję dla Okręgu III - Siedlce”, w której nakazano przygotowanie opanowania następujących węzłów drogowych i kolejowych: Siedlce, Łuków, Kock, Sokołów, Nur (przeprawa przez Bug), Węgrów, Liw, Radzyń. W przypadku posiadania odpowiedniej ilości materiałów wybuchowych siły Okręgu miały zniszczyć stacje kolejowe Siedlce i Łuków. W razie braku odpowiedniej ich ilości miano niszczyć linie kolejowe na terenie okręgu w różnych punktach, na całej ich długości. Przewidywano także opanowanie przepraw przez Wieprz i Tyśmiennicę oraz wyszukanie bezpiecznych przejść (bez rewizji) przez granicę okupacji. Najistotniejszym zadaniem Okręgu III było więc po pierwsze: niedopuszczenie sił nieprzyjaciela ze wschodu (cofających się Niemców) na teren Królestwa, a po drugie: umożliwienie dobrej łączności z oddziałami POW znajdującymi się na terenie okupacji austriackiej.²⁵

Bez większych trudności wyzwolony został obszar zachodniego Podlasia z Siedlcami. Mobilizacja POW nastąpiła tu 10 listopada. Do rozbrajania Niemców przystąpiono następnego dnia. W skład siedleckiego garnizonu niemieckiego wchodził batalion landszturmu, żandarmów i inne mniejsze oddziały. Peowiacy pod dowództwem Stanisława Ratyńskiego wraz z żołnierzami Polskiej Siły Zbrojnej opanowali budynki publiczne, dworzec kolejowy, koszary, więzienie, magazyny. Z więzienia uwolniony został ko-

²² CAW, WBH, I.341.1.419, k. 136 - 137; Relacja Stefana Pióro ps. „Sęp” pt. Działalność Okręgu IX POW - Siedlce w latach 1915 - 1917, CAW, I.400.2021, poz. 67.

²³ CAW, WBH, I.341.1.419, k. 137, 140, 275; P. Matusak, A. Winter, *Siedlce...*, s. 69.

²⁴ Szerzej na ten temat pisze T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914 - 1918*, Wrocław 1984, s. 193 - 226.

²⁵ „Instrukcja dla Okręgu III - Siedlce”, CAW, WBH, I.341.1.419, k. 315.

mendant III Okręgu POW por. Władysław Horyd.²⁶ W rozbrajaniu Niemców brała również czynny udział ściśle współpracująca z POW Milicja Miejska miasta Siedlce. W celu rozbrajania byli wysyłani pojedynczo lub w grupach milicjanci, którzy udawali się do zajmowanych przez Niemców lokali. Odbierali oni, niejednokrotnie pod groźbą użycia siły broń od każdego napotkanego Niemca. Rozbrojeni Niemcy, pod wpływem wyjaśnień milicjantów, zbierali się przed Magistratem, skąd partiami wysyłani byli do pociągu oczekującego na siedleckiej stacji kolejowej. Jednocześnie ówczesny naczelnik Milicji miasta Siedlce Waclaw Dąbrowski otrzymał od okupantów klucze od magazynów, w których przechowywana była broń i amunicja. Polecił on zaopatrzyć milicjantów w broń i objąć przez nich posterunki przy opuszczonych przez Niemców składach amunicyjnych i prowiantowych, a także odebrać i zabezpieczyć przed grabieżą wszystkie budynki urzędów państwowych (Kasa Skarbowa, Urząd Pocztowy, Urząd Powiatowy i magazyny wojskowe). Trudniej było z rozbrojeniem niemieckiej żandarmerii, która dobrowolnie broni oddać nie chciała, żądała aby odesłać ją do Niemiec wraz z uzbrojeniem. Po krótkich pertraktacjach sierżantowi Janowi Biardzkiemu udało się przekonać żandarmów, aby oddali oni posiadaną broń.

Milicja siedlecka brała również czynny udział w rozbrojeniu Niemców przejeżdżających przez miejscową stację kolejową. Uzbrojeni Niemcy powracali do swego kraju z frontu wschodniego. Milicjanci razem z członkami POW odbierali im broń i zdawali ją w Komendzie POW. Niezależnie od tego milicjanci przejmowali taborzy niemieckie zdążające do Niemiec z Kresów Wschodnich. Zabierane i rekwirowane transporty również były oddawane Komendzie POW.²⁷

Na prawym brzegu Wisły, w tym w Siedleckiem, rozbrajanie okupantów odbywało się tak samo prędko jak i w innych częściach Kongresówki. Dochodziło do walk ulicznych między POW a Niemcami. Walki trwały też na granicy Ober-Ostu i General-Gouvernement Warschau. Wszędzie mniej więcej do 19 listopada 1918 roku rozbrojenie okupantów było całkowicie zakończone.²⁸

²⁶ J. Geresz, *Napaść Niemców na Międzyrzec 16 XI 1918 r.*, Rocznik Międzyrzecki 1971, t. III, s. 157.

²⁷ Relacja Komendanta Powiatowego Policji Państwowej w Siedlcach komisarza L. Przygody dot. udziału policji w rozbrajaniu Niemców w Siedlcach w listopadzie 1918 r., CAW, I.400.1670, poz. 20.

Należy zaznaczyć, że oprócz wymienionej przez autora relacji istnieją też inne np. Sz. Ciekota, T. Górskiego, J. Dylewicz, W. Skupa publikowane na łamach prasy i opracowań. Ich autorzy podają rozbieżne dane dotyczące udziału w ww. wydarzeniach różnych grup zawodowych i społecznych, m.in. kolejarzy, dowborczyków, peowiaków, itp. – przyp. redakcji.

²⁸ T. Różycki, *Rozbrojenie Niemców w Polsce 1918 roku*, [w:] *Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia*, red. W. Lipiński i W. Stachewicz, Warszawa 1930, s. 178.

Nie wszędzie jednak na terenie Podlasia opuszczanie terenów przez okupantów przebiegało bezkrwawo. Na głównych osiach ewakuacyjnych wojsk Ober-Ostu, dyslokowanych na wschód od Bugu - Brześć Litewski (przez Łuków) i Białystok (przez Grajewo) skupiło się około 200 tys. żołnierzy wchodzących w skład armii byłego niemieckiego frontu ukraińskiego i północnego, których nie zdołano jeszcze ewakuować. Żołnierze ci na wieść o wydarzeniach w Niemczech pragnęli dostać się najkrótszą drogą i jak najprędzej do swojej ojczyzny. Największe niebezpieczeństwo groziło od strony Brześcia Litewskiego, skąd wiodła najkrótsza przez Polskę droga ewakuacji dla przeszło 80 tys. niemieckich wojskowych. Okręg siedlecki POW, którego wschodnie obwody leżały na terenie Ober-Ostu, rozbroił bez większych walk garnizony niemieckie na zachód od Bugu. W ten sposób zostały również opanowane ważne tak punkty, jak Łuków, Biała i Międzyrzec. Jednak już 13 listopada do Kwatery Naczelnej POW w Warszawie zaczęły napływać meldunki od komendanta Okręgu siedleckiego ppor. Wł. Horyda o nacisku oddziałów niemieckich, które posuwały się z Brześcia wzdłuż linii kolejowej i na południe od niej w kierunku na Łuków. Lokalne komendy POW leżące na trasie marszu wojsk niemieckich walcząc wycofywały się na zachód i już 15 listopada stało się jasne, że nie jest to nieskoordynowany ruch poszczególnych oddziałów Ober-Ostu, lecz że Niemcy wysłali duże siły w celu opanowania Łukowa i Siedlec, aby zapewnić sobie sprawną przemarsz przeważającej części swoich oddziałów w kierunku zachodnim.

W takiej sytuacji 16 listopada wieczorem nadeszły wieści o zajęciu przez silne oddziały niemieckie Białej i Międzyrzeca. Trwały tam walki między POW a Niemcami. Z działań zbrojnych wspomnieć należy również o walkach pod Łosicami, gdzie rannych zostało ok. 30 ludzi.³⁰

Szczególnie krwawy przebieg miały wypadki w Międzyrzecu i jego okolicach, gdzie w dniach 16, 17 i 18 listopada 1918 roku w walkach z przeważającymi, dobrze zorganizowanymi siłami niemieckimi zginęło przeszło 40 Polaków, a w tej liczbie kilku peowiaków.³¹

Do podobnych, jednak mniej krwawych wypadków, doszło w wielu innych miejscowościach w promieniu kilkudziesięciu kilometrów. Wsie podlaskie były napadane i grabione, sporo też było dalszych ofiar śmiertelnych. Ostatecznie do zawarcia ugody między walczącymi stronami doszło 18 listopada na dworcu kolejowym w Łukowie. Pertraktacje doprowadziły do porozumienia, na mocy którego Niemcy zobowiązali się:

- nie przekraczać ustalonej linii demarkacyjnej,

²⁹ A. Rudnicki, *Rola POW w powstrzymaniu przemarszu Armii „Ober-Ostu” w listopadzie 1918 r.*, [w:] *Polska Organizacja Wojskowa. Szkic i wspomnienia*, red. W. Lipiński i W. Stachewicz, Warszawa 1930, s. 189 - 190.

³⁰ T. Różycki, *Rozbrojenie Niemców w Polsce 1918 roku*, [w:] *Przełom. Jednodniówka poświęcona wypadkom 7 - 11.1918 r.*, Warszawa 1925, s. 19; Relacja dr. Eugeniusza Wiszniewskiego pt. POW w Siedlcach, CAW, I.400.2024, poz. 52.

³¹ Cz. Górski, *Wypadki listopadowe 1918 r. w Międzyrzecu*, Niepodległość 1931 - 1932, t. V, s. 418 - 427.

- zaprzestać terroru i grabieży ludności cywilnej oraz prześladowania POW,
- ewakuować się możliwie szybko, używając linii kolejowej Brześć - Białystok - Grajewo oraz trakcji położonych bardziej na północ,
- Polacy natomiast zobowiązali się:
- zaniechać kroków zaczepnych z zewnątrz i wewnątrz linii demarkacyjnej,
- zapewnić swobodny przejazd Niemców przez Białystok - Grajewo,
- zapewnić bezpieczną ewakuację oddziałów niemieckich znajdujących się na terenie byłego warszawskiego Generalnego Gubernatorstwa,

Jako linię demarkacyjną ustalono: Wisznice - Międzyrzec - Łosice - Mielnik - Siemiatycze - Łapy. Ustanowiono funkcje oficerów łącznikowych, którzy dopilnować mieli realizacji zawartej ugody. Dzięki dobrej woli obu stron umowa została szybko wprowadzona w życie i wpłynęła na sprawną i w zasadzie bezkolizyjną ewakuację sił niemieckich.³²

POW Okręgu Siedleckiego formalnie przestała funkcjonować w dniu 29 listopada 1918 roku, kiedy to na mocy rozkazu Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego wcielono do Wojska Polskiego podległe mu oddziały. Okręg III POW uzupełnić miał siedlecki okręgowy pułk piechoty (22 pp), przy czym cały obwodowy oddział siedlecki POW miał być wcielony do tego pułku. Z obwodowego oddziału POW w Łukowie pozostawiono na miejscu 100 ludzi pod komendą pchor. Szczęsnego - Zdanowskiego, jako tymczasowego komendanta miejscowego, reszta oddziału odmaszerowała do Siedlec do 22 pp. Z obwodowego oddziału POW w Węgrowie pozostawiono na miejscu jedynie 10 ludzi pod komendą pchor. Kowalczewskiego, jako tymczasowego komendanta miejscowego, reszta również udała się do Siedlec do 22 pp. Oddziały POW w Siemiatyczach (dowódca por. Lucjan Janiszewski) i Radzyniu (dowódca sierż. Drawiński) pozostać miały w miejscach dotychczasowego działania jednak z przydziałem do tego samego pułku. Skoncentrowanie wymienionych oddziałów POW w Siedlcach miało być ukończone do 10 grudnia 1918 roku. Tymczasowe przydziały otrzymali oficerowie i podchorążowie wywodzący się z szeregów POW: ppor. Władysław Horyd do Dowództwa Okręgowego pułku piechoty jako adiutant dowódcy pułku, pchor. Stanisław Ratyński do Powiatowej Komendy Uzupełnień w Siedlcach oraz ppor. Bronisław Studziński do Powiatowej Komendy Uzupełnień w Łukowie.

Do 22 pułku piechoty w Siedlcach przydzielono również innych powoiaków –podchorążych m.in.: Władysława Kamińskiego, Henryka Pichetę, Antoniego Głuchowskiego, Józefa Olędzkiego, Stefana Pióro i Adama Tarnowskiego. Do oddziału por. Janiszewskiego w Siemiatyczach przydzielono ppor. Edwarda Nowinę-Rożnowskiego oraz pchor. Burakowskiego.³³

³² A. Rudnicki, *Rola...*, s. 194 - 195.

³³ Rozkaz Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego nr L. Szt. 331/18 z dnia 29 listopada 1918 r. o wcieleniu do Wojska Polskiego oddziałów POW Okręgu Siedleckiego POW i powiatu Nowomińskiego, CAW, POW, 418.

Wymienione oddziały POW wraz z częścią ich kadry oficerskiej i podoficerskiej stanowiły, jak już wyżej wspomniano, załączek 22 pp, który powstał w dniu 25 listopada 1918 roku na rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych. W tym dniu przybywa również pierwszy dowódca pułku płk Władysław Paźuś, mianowany jednocześnie dowódcą okręgu wojskowego w Siedlcach.³⁴

Także w innym mieście położonym na terenie Okręgu III POW – w Białej Podlaskiej częściowo z członków tej organizacji utworzony został 34 pp WP.³⁵

Mimo sprawnej organizacji przy tworzeniu nowych, regularnych jednostek wojskowych jeszcze w grudniu 1918 roku działał w Siedlcach Wydział Likwidacyjny Okręgu III POW. Rozkazem nr 367 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego z dnia 15 grudnia 1918 roku zlikwidowano większość agend POW tj. komendy: okręgu, placu i obwodów.³⁶ Ostatnim zachowanym pismem Wydziału Likwidacyjnego jest list z 20 grudnia skierowany do Magistratu miasta Siedlce w sprawie płatności za rachunki szpitalne członków POW przebywających na rekonwalescencji w Szpitalu Najświętszej Marii Panny.³⁷

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, że nie wyczerpały one siłą rzeczy poruszanych zagadnień do końca. Autor starał się jedynie skrótowo zasygnalizować niektóre z nich, wykorzystując przy tym część materiałów archiwalnych, do których nie dotarli dotychczasowi badacze. Mimo, że istniejące źródła są bardziej niż skąpe wydaje się, że celem byłoby przeprowadzenie dalszych wnikliwszych badań na tą tematykę.

³⁴ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 7.

³⁵ J. Wroczyński, *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 3 - 5.

³⁶ CAW, POW, 415.

³⁷ Tamże, W teczce tej znajdują się także spisy imienne byłych członków POW z poszczególnych obwodów Okręgu III.